

Dorchie, Jacques Flament και Harris Reck, επίσης τους συνεργάτες μου στο Ινστιτούτο Ερευνών για την Οικογένεια και τα Ανθρώπινα Συστήματα, στις Βρυξέλλες, Chantal Dermine, Edith Goldbeter, Alain Marteaux, Martine Nibelle, Genevieve Platteau και Jacques Pluymaekers, τους συναδέλφους μου του ψυχιατρικού τμήματος του Νοσοκομείου Erasme, και μάλιστα την Dominique Pardoën. Τέλος, τους ασθενείς μου και τους φοιτητές μου, χωρίς τους οποίους το βιβλίο αυτό δεν θα υπήρχε.

Εισαγωγή

Οι οικογενειακές θεραπείες εμφανίστηκαν τη δεκαετία του '50 στις Ηνωμένες Πολιτείες. Εξαπλώθηκαν με ρυθμό ιδιαίτερα ταχύ και κατόπιν μεταφέρθηκαν και εγκαταστάθηκαν στην Ευρώπη. Η επιτυχία τους φαίνεται περισσότερο συνδεδεμένη με την πρακτική αξία των πραγματοποιηθεισών παρεμβάσεων παρά με τη σπουδαιότητα των θεωρητικών εννοιών τις οποίες επικαλούνται.

Μολαταύτα, το πεδίο των οικογενειακών θεραπειών, αρνούμενο να δει το άτομο ως την πηγή και συγχρόνως τον τόπο του κακού που του συμβαίνει, αναρωτώμενο σχετικά με τον περίγυρο στα πλαίσια του οποίου εμφανίζεται το σύμπτωμα, επανεξετάζοντας τη σχέση αιτίου-αποτελέσματος καθώς επίσης και την υποδούλωση του ατόμου στην ιστορία του, διεκδικεί, σε σχέση με την παραδοσιακή γραμμική προσέγγιση σε θέματα ψυχικής υγείας, μια κάθε άλλο παρά αμελητέα επιστημολογική τομή.

Αλλά πρόσφατα μόνο πολλαπλασιάστηκαν τα ερωτήματα σχετικά με το θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο εμπνέεται η συστημική προσέγγιση της οικογενειακής θεραπείας.

Κύριος στόχος μου σ' αυτό το σύγγραμμα υπήρξε η ανάδειξη δύο σημαντικών θεωρητικών προβλημάτων στα οποία προσκρούουν όσοι ειδικεύονται σ' αυτό το πεδίο.

1. Σταθερότητα και αλλαγή

Η θεωρία στην οποία στηρίζονται οι συστημικές οικογενειακές θεραπείες ενδιαφέρεται περισσότερο για τη σταθερότητα παρά για την αλλαγή: οι θεραπείες αυτές βασίζονται στη γενική θεωρία των συστημάτων του Ludwig von Bertalanffy, που εφαρμόζεται στη συμπεριφορά των ισορροπώντων ανοιχτών συστημάτων, δίνει το δάρος στους γενικούς νόμους και μικρή σημασία στην ιστορία.

Οι οικογενειακοί ψυχοθεραπευτές που εμπνεύστηκαν απ' αυτή την προσέγγιση, έψαχναν για κανόνες που να ισχύουν για όλες τις οικογένειες και δεν ελάμβαναν υπόψη τους, θεωρητικά τουλάχιστο, παρά μόνο το εδώ και τώρα, ή, το πολύ, ένα περιορισμένο τμήμα του παρελθόντος. Συμπεριφέρονταν με τις οικογένειες σαν να έπαιζαν σκάκι: δεν υπήρχε κανένας λόγος να γνωρίζει κανείς την ιστορία της παρτίδας για να καταλάβει την κατάσταση σε μια δεδομένη στιγμή.

Εάν η πρακτική της οικογενειακής θεραπείας εγγραφόταν σε μια διαδικασία αλλαγής και απευθυνόταν σε εξάιρετα και μοναδικά όντα, η θεωρία της, αντίθετα, εφαρμόζόταν κυρίως στη σταθερότητα και ελάμβανε υπόψη τους γενικούς νόμους που διέπουν όλα τα ανοιχτά συστήματα.

Αυτή η γενική θεωρία των συστημάτων εξυπηρέτησε εντούτοις πάρα πολύ το κίνημα των οικογενειακών θεραπειών. Το να σκεφτούμε, για παράδειγμα, πως ένα σύμπτωμα θα μπορούσε να έχει ως λειτουργία τό να διατηρείται ένα ανθρώπινο σύστημα σε μια κάποια κατάσταση ισορροπίας, αποδειχτηκε εξαιρετικά γόνιμο στο κλινικό επίπεδο.

Οι θεραπευτές όμως αισθάνονταν ολοένα και πιο άσχημα στο εσωτερικό αυτού του κελύφους, που η πρακτική τους ξεπερνούσε απ' όλες τις απόψεις.

Οι έρευνές μου συγκεντρώθηκαν κατά ένα μέρος σ' αυτό ειδικά το σημείο. Με αφετηρία τις εργασίες του Pyla Prigogine και της ομάδας του πάνω στα ανοιχτά συστήματα

που δεν βρίσκονται σε ισορροπία, αλλά στη φάση της αλλαγής, υπογράμμισα τη σημασία, στον τομέα των οικογενειακών θεραπειών, των έμφυτων κανόνων, των ιδιαίτερων και μοναδικών στοιχείων («ιδιοτυπίες») της τύχης και της ιστορίας.

Η ιστορία, όπως την αντιλαμβάνομαι, δεν είναι παρ' όλα αυτά ούτε γραμμική ούτε αιτιακή. Για μένα η ζωή ενός ατόμου δεν είναι υποταγμένη σε μια μηχανική επανάληψη προερχόμενη από έναν τραυματισμό του παρελθόντος. Τα ιστορικά στοιχεία είναι απαραίτητα αλλά όχι επαρκή για να εξηγήσουν την εμφάνιση των προβλημάτων στο επίπεδο της καθημερινότητας: κατά τη γνώμη μου, η λειτουργία αυτών των στοιχείων στο θεραπευτικό σύστημα του οποίου αποτελούμε μέρος είναι αυτή που θα αποφασίσει για τη διατήρηση των συμπτωμάτων, για την ενίσχυσή τους, για την ελάττωσή τους ή για την εξαφάνισή τους. Θα προσθέσω σ' αυτό ότι το πεπρωμένο ενός συστήματος μου φαίνεται πως μπορεί να μετατραπεί ολοσχερώς εάν μία δυνατότητα ενίσχυσης έχει αφεθεί σε ένα στοιχείο εκ πρώτης όψεως ανώδυνο.

Τέτοια είναι τα θεωρητικά εργαλεία που προσπάθησα να προσφέρω στους συστημικούς θεραπευτές οι οποίοι επιθυμούν να σεβαστούν τις ιδιαιτερότητες των ασθενών τους και να διατηρήσουν ανοιχτό το γίγνεσθαι των οικογενειών που δέχονται.

2. Η αυτοαναφορά

Το δεύτερο πρόβλημα το οποίο έχουν να αντιμετωπίσουν οι συστημικοί θεραπευτές είναι το πρόβλημα της αυτοαναφοράς. Αυτό που περιγράφει ο ψυχοθεραπευτής αναδύεται εκεί όπου τέμνονται το περιβάλλον του και ο ίδιος: Δεν μπορεί να διαχωρίσει τις προσωπικές του ιδιότητες από την κατάσταση που περιγράφει. Η παραδοσιακή όμως επιστημο-

νική προσέγγιση επιμένει ότι οι ιδιότητες του παρατηρητή δεν πρέπει να παρεισφρεύουν στην περιγραφή των παρατηρήσεών του.

Για πολλά χρόνια, το κίνημα των οικογενειακών θεραπειών προσπάθησε να αποφύγει αυτό το αυτοαναφορικό παράδοξο καταφεύγοντας στη θεωρία των λογικών τύπων των Alfred Whitehead και Bertrand Russel: Η θεωρία αυτή, πράγματι, μπορεί να ερμηνευτεί ως μια θεωρία που απαγορεύει τις αυτοαναφορικές προτάσεις, διότι ανάγει το παράδοξο στο επίπεδο μιας απλής σοφιστείας.

Θέλησα σ' αυτό το σύγγραμμα να προτείνω κάποια εργαλεία που θα επιτρέψουν στους συστημικούς θεραπευτές να εργαστούν από την ίδια την καρδιά της αυτοαναφοράς. Στην προσέγγισή μου, αυτό που αισθάνεται ο θεραπευτής παραπέμπει όχι μόνο στην προσωπική του ιστορία, αλλά και στο σύστημα απ' όπου αναδύεται αυτό το συναίσθημα: το νόημα και η λειτουργία αυτού του διώματος γίνονται εργαλεία ανάλυσης και παρέμβασης στην υπηρεσία του ίδιου του θεραπευτικού συστήματος.

3. Ένα καινούριο μοντέλο

Χάρη σ' αυτήν τη θεωρητική προεργασία, η οποία μου επέτρεψε τις έρευνες που μόλις περιέγραψα, θα ήθελα να προτείνω ένα καινούριο μοντέλο για τις συζυγικές και οικογενειακές θεραπείες. Το μοντέλο αυτό, όπως θα δούμε, εντάσσει με διαφορετικό τρόπο το χρόνο, παραμένει ανοιχτό στις ιδιαιτερότητες των συστημάτων για τα οποία πρόκειται, και βοηθά το θεραπευτή να δει στα συναισθημάτα του ένα πρωταρχικό στοιχείο για την ανάλυση και το γίνεσθαι του θεραπευτικού συστήματος. Θα το περιγράψω, και μάλιστα στο πλαίσιο των θεραπειών ζευγαριού, στις οποίες το βιβλίο αυτό αφιερώνει ένα μεγάλο του μέρος.

Όταν εφαρμόζεται σ' αυτό τον τύπο θεραπείας, το μοντέλο μου εντοπίζει κύκλους αποτελούμενους από αμοιβαίες διπλές δεσμεύσεις: ένα πρόσωπο ζητά από ένα άλλο κάτι που συγχρόνως επιθυμεί και δεν μπορεί να πιστέψει δυνατό.

Ο τίτλος αυτού του συγγράμματος *Αν μ' αγαπάς, μη μ' αγαπάς* προέρχεται από έναν απ' αυτούς τους κύκλους: εδώ, το μέλος ενός ζευγαριού ζητά: «αγάπα με», καθώς όμως πιστεύει πως η αγάπη συνοδεύεται πάντα από εγκατάλειψη, την ίδια στιγμή φοβάται να αγαπηθεί· ζητά, στο λεκτικό επίπεδο, να αγαπηθεί· ενώ συγχρόνως, χωρίς να το συνειδητοποιεί, ζητά, στο μη λεκτικό επίπεδο, να μην αγαπηθεί. Μ' αυτό τον τρόπο, η απάντηση κάθε μέλους του ζευγαριού, όποια κι αν είναι, δεν μπορεί παρά να είναι ανεπαρκής, εφόσον δεν ανταποκρίνεται παρά μόνο στο ένα επίπεδο της διπλής δέσμευσης.

Μολαταύτα, για να μπορεί μια τέτοια συμπεριφορά να διατηρείται και να ενισχύεται, θα χρειαστεί να έχει μια λειτουργία όχι μόνο σε σχέση με το παρελθόν του ενός από τους πρωταγωνιστές, αλλά και με το σύστημα του ζευγαριού στο σύνολό του. Τα παρελθόντα στοιχεία δεν επιφέρουν αυτόματα την επανάληψη ή την ενίσχυση μιας συμπεριφοράς: αυτές δεν εμφανίζονται παρά μόνο εάν, πέρα από τη λειτουργία τους σε μια προσωπική οικονομία, τα ιστορικά στοιχεία κάνουν το σύντροφο να επαναπαύεται στις κοσμοκατασκευές του και παίζουν κάποιο ρόλο σ' έναν ευρύτερο συστημικό περίγυρο. Στα ζευγάρια, η κίνηση αυτή είναι αμφίδρομη και οι διπλές δεσμεύσεις είναι αμοιβαίες. Το μοντέλο που προτείνω για τις θεραπείες ζευγαριού επεκτείνεται στη συνέχεια ως την κατασκευή του θεραπευτικού συστήματος. Προσφέρει εργαλεία παρέμβασης τα οποία εντάσσουν την αυτοαναφορική όψη που είναι το ίδιο κάθε θεραπείας, και επιτρέπουν να δοθεί ταυτόχρονα μια απάντηση και στα δύο επίπεδα της διπλής δέσμευσης.

4. Συνηχήσεις και συναρμογές

Με αφετηρία τις έρευνές μου πάνω στα προβλήματα της ανάδυσης του παρατηρητή και της αλλαγής, παρουσιάζω δύο καινούριες έννοιες, ικανές να διευρύνουν τα όρια της οικογενειακής θεραπείας, οι οποίες είναι: η συνήχηση και η συναρμογή. Η συνήχηση εκδηλώνεται σε μια κατάσταση όπου ο ίδιος κανόνας εφαρμόζεται συγχρόνως στην οικογένεια του ασθενούς, στην οικογένεια από την οποία προέρχεται ο θεραπευτής, στο θεσμό από τον οποίο γίνεται δεκτός ο ασθενής, στην ομάδα εποπτείας κ.λπ.

Η έννοια της συνήχησης δεν είναι παρά μια επιμέρους περιπτώση αυτού που αποκαλώ «συναρμογή»: οι συνηχήσεις αποτελούνται από στοιχεία παρόμοια που ανήκουν από κοινού σε διάφορα συστήματα τα οποία τέμνονται, ενώ οι συναρμογές συγκροτούνται από στοιχεία διαφορετικά, που μπορούν να προσάπτονται σε δεδομένα ατομικά, οικογενειακά, κοινωνικά ή άλλα.

Για μένα, η ενίσχυση αυτών των συναρμογών, οι οποίες σχηματίζονται τόσο από έμφυτους κανόνες όσο και από ιδιοτυπίες του θεραπευτικού συστήματος, προκαλεί την αλλαγή ή το μπλοκάρισμα μιας κατάστασης.

Πάνε τώρα τρία χρόνια που ο Jean-Luc-Giribone με παρότρυνε να γράψω αυτό το βιβλίο για τις Editions du Seuil.

Σ' αυτό το χρονικό διάστημα, και κατά μεγάλο μέρος χάρη στη συγγραφή αυτού του βιβλίου, η σκέψη μου εξελίχθηκε. Αρχισα σιγά σιγά να διαβλέπω γιατί η αυτοαναφορά μπορεί να είναι ένα ατού για το θεραπευτή αντί για μειονέκτημα. Οι έρευνές μου πάνω στις συζυγικές και οικογενειακές θεραπείες εμπλουτίστηκαν από τότε με μια νέα διάσταση που σήμερα μου φαίνεται θεμελιώδης.

Το βιβλίο αυτό είναι η ιστορία αυτής της προσωπικής εξέλιξης. Προσκαλώ τον αναγνώστη σε ένα είδος ταξιδιού: θέλησα να μπορέσει να δει πώς πέρασα από μια θεώρηση του

κόσμου στην οποία ο θεραπευτής «καταπίνεται» από μια οικογένεια, σε μια άλλη, όπου αυτό που επέρχεται εκτυλίσσεται στην τομή της κατασκευασμένης πραγματικότητας (construction du réel) των διαφόρων συμμετεχόντων στο θεραπευτικό σύστημα.

Ο αναγνώστης θα δει επίσης πώς πέρασα από την ανάλυση μιας κατάστασης με όρους σχέσεων ανάμεσα σε «χάρτες του κόσμου» σε μια ανάλυση με όρους σχέσεων ανάμεσα σε «κατασκευές του κόσμου» (ή «κοσμοκατασκευές»), εξέλιξη που με οδήγησε να εγκαταλείψω τις έννοιες του χάρτη και της περιοχής και να θεωρήσω τη διαφοροποίησή τους – στην ψυχοθεραπεία τουλάχιστον – ως αδύνατη.

Ελπίζω πως η απόφαση που πήρα να αφήσω τη συνοχή του συγγράματος αυτού να αναδυθεί θαυμαία, θα επιτρέψει στον αναγνώστη, μέσω της κοινής μας διαδρομής, να διαλέξει τα δικά του μονοπάτια και να ακολουθήσει ίσως το δικό του δρόμο.

Mony Elkaim
Ιούλιος 1988

1

Οι αμοιβαίες διπλές δεσμεύσεις

- Για ποιον είναι αυτά τα λουλούδια;
 - Μα... για σένα!
 - Από πότε μου προσφέρεις λουλούδια; Τι έχεις κάνει λοιπόν που θες να σου συγχωρήσω;
 - Έλα τώρα, χρυσή μου, είχα διάθεση να το κάνω!
 - Δεν πρόκειται να μου τη φέρεις με τα γλυκόλογά σου. Τι κρύβει αυτό;
 - Δηλαδή τώρα ούτε ένα δώρο δεν μπορώ να σου κάνω;
 - Αν ήσουν ειλικρινής, αντί να παραγγείλεις μερικά τριαντάφυλλα σ' έναν οποιοδήποτε ανθοπώλη, θα θυμόσουν πως προτιμώ τις πασχαλιές. Εκτός αν έστειλες απλώς τη γραμματέα σου να πάει να φέρει μερικά λουλούδια για τη γυναίκα σου...
 - Δεν πήγε να τα πάρει η γραμματέας μου. Τα διάλεξα εγώ ο ίδιος.
 - Γιατί δεν πήρες πασχαλιές;
 - Ξέχασα πως σου άρεσαν.
 - Βλέπεις λοιπόν; και λες πως θες να μ' ευχαριστήσεις! Δεν τα θέλω τα λουλούδια σου!
- Ο σύζυγος πετάει τότε τα λουλούδια σε μια άκρη του σαλονιού και βγαίνει βρίζοντας και κοπανώντας την πόρτα. Η σύζυγός του τού φωνάζει:

– Βλέπεις πως είχα δίκιο, θα σταματήσεις ποτέ να με βασανίζεις;

Το πρώτο πράγμα που μας έρχεται στο μυαλό είναι πως για λόγους που σχετίζονται τόσο με το παρελθόν της όσο και με το μέλλον της, η γυναίκα αυτή δεν καταφέρνει να δεχτεί ότι ο σύζυγός της της κάνει δώρα, ενώ αυτός δεν είναι παρά το ανίσχυρο θύμα μιας κατάστασης που τον ξεπερνά.

Αυτό όμως δεν είναι παρά ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης: Αν το καλοσκεφτούμε, μπορούμε επίσης να αναρωτηθούμε μήπως αυτός ο άνθρωπος συμμετέχει στη δημιουργία του γεγονότος του οποίου αισθάνεται θύμα. Ως προς τι η συμπεριφορά των δύο μελών αυτού του ζευγαριού υπακούει σε μια ιδιαίτερη συνοχή που υπερβαίνει τις απλές ατομικές λογικές;

Πριν προτείνω, απεικονίζοντάς το με ένα παράδειγμα, ένα μοντέλο της αμοιβαίας διπλής δέσμευσης, που θα μπορούσε να εφαρμοστεί στα ζευγάρια, θα ήθελα να υπενθυμίσω τι είναι η διπλή δέσμευση (*double bind*):

1. Το άτομο συμμετέχει σε μια έντονη σχέση, στα πλαίσια της οποίας είναι γι' αυτό ζωτικής σημασίας να προσδιορίσει με ακρίβεια τον τύπο του μηνύματος που του έχει ανακοινωθεί, έτσι ώστε να μπορέσει να απαντήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

2. Έχει εμπλακεί σε μια κατάσταση όπου ο άλλος εκπέμπει δύο αντιφατικά είδη μηνυμάτων.

3. Είναι ανίκανος να σχολιάσει τα μηνύματα που του έχουν μεταδοθεί, και δεν μπορεί να αναγνωρίσει ποιου τύπου είναι αυτό στο οποίο πρέπει να απαντήσει, μ' άλλα λόγια δεν μπορεί να εκφέρει μια μετεπικοινωνιακή πρόταση¹.

Ο Jay Haley περιέγραψε ωραία τι είναι μια αμοιβαία διπλή δέσμευση:

«Υποθέστε, γράφει, πως μια μητέρα δηλώνει στο παιδί της: “Έλα να κάτσεις στα γόνατά μου”. Υποθέστε επίσης πως με το ύφος αυτού του αιτήματος υποδηλώνει πως θα

προτιμούσε το αντίθετο. Το παιδί θα θρηνούσε μπροστά στο μήνυμα: “Έλα κοντά μου!” που συνδέεται παράδοξα με την προσταγή: “Απομακρύνσου!” Δεν θα μπορούσε να απαντήσει με ικανοποιητικό τρόπο σε τόσο αντιφατικά αιτήματα: εάν ερχόταν κοντά στη μητέρα του, θα την ενοχλούσε, εφόσον ο τόνος της φωνής της του είχε δείξει πως πρέπει να μείνει μακριά αλλά και η μητέρα θα αισθανόταν άσχημα αν ο γιος της έμενε στη γωνιά του, εφόσον, κατά μια έννοια, του είχε ζητήσει να πάει κοντά της. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο το παιδί θα μπορούσε να ικανοποιήσει αυτά τα αντιφατικά αιτήματα θα ήταν με μια ασυνάρτητη απάντηση: θα έπρεπε να πλησιάσει τη μητέρα του χαρακτηρίζοντας αυτήν τη συμπεριφορά με ένα σχόλιο που θα αποτελούσε άρνηση του γεγονότος ότι την πλησίασε. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, να έρθει και να κάτσει στα γόνατά της λέγοντας: “Ω, τι ωραίο κουμπί είναι αυτό που έχεις στο φουστάνι σου!” Θα ήταν έτσι στα γόνατά της, θα χαρακτήριζε όμως αυτήν τη συμπεριφορά μ' ένα σχόλιο που θα διευκρίνιζε πως δεν την πλησίασε παρά μόνο για να παρατηρήσει το κουμπί του φουστάνιού της. Η ικανότητα επικοινωνίας σε δύο επίπεδα μηνύματος συγχρόνως, που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος, επέτρεψε στο παιδί να έρθει πιο κοντά στη μητέρα του, αρνούμενο την ίδια στιγμή αυτή την κίνηση... λέγοντας συγχρόνως πως δεν την πλησίασε παρά μόνο για το κουμπί²». Πέρα από τις περιγραφές καταστάσεων διπλής δέσμευσης, που θα διαλέξω και θα παρουσιάσω μέσα από διάφορους περιγυρούς, θα προσπαθήσω στις επόμενες σελίδες να δείξω ως προς τι αυτός ο τύπος επικοινωνίας δεν είναι απαραίτητα ασυνάρτητος, αλλά αντιστοιχεί σε μια εσωτερική συνοχή του συστήματος μέσα στο πλαίσιο του οποίου εμφανίζεται: θα δούμε ότι μόνο έτσι είναι δυνατό να κρατιέται μια σταθερότητα, παρά την παρουσία κανόνων που εκ πρώτης όψεως φαίνονται αντιφατικοί. (Οι παρεμβάσεις του θεραπευτή που είχε να αντιμετω-

πίσει μερικές απ' αυτές τις καταστάσεις θα περιγραφούν στα κεφάλαια 5 και 7.)

Αυτά τα μοντέλα διπλών δεσμεύσεων, όπως κι αυτά που θα περιγράψω στη συνέχεια, για μένα δεν είναι παρά εκλογικεύσεις. Οι εκλογικεύσεις αυτές μου επέτρεψαν να είμαι πιο ελεύθερος, και κατά συνέπεια πιο δημιουργικός με τα ζευγάρια και τις οικογένειες που είχα για ψυχοθεραπεία, δεν αποτελούν όμως αυτοσκοπό, ούτε και ισχύουν για όλες τις περιπτώσεις: αν γίνεται να σας χρησιμεύσουν τόσο το καλύτερο, ειδημή κατασκευάστε μόνοι σας τις δικές σας.

Η Άννα και ο Μπενεντέτο ήρθαν να ζητήσουν τη συμβουλή μου. Εκείνη ήταν Ολλανδέζα, αυτός Ιταλός. Κάνοντας μια κίνηση αποστρόφης, η Άννα είχε καταγγείλει τη φιλόπονη συμπεριφορά του συζύγου της: του καταλόγιζε πως την παρακολουθούσε και την κατασκόπευε ακατάπαυτα, προσθέτοντας πως δεν υπήρχε πραγματική στοργή ανάμεσά τους. Ο Μπενεντέτο, απ' την πλευρά του, παραπονιόταν πως ήταν απομονωμένος: η σύζυγός του μιλούσε ολλανδικά με το παιδί τους, συμμαχούσε συνεχώς με το περιβάλλον της εναντίον του, και δεν ήταν καθόλου τρυφερή μαζί του.

Το πρώτο μου μοντέλο αμοιβαίων διπλών δεσμεύσεων εκπονήθηκε στο πλαίσιο της θεραπείας αυτού του ζευγαριού, που ήρθε να με δει πριν από πολλά χρόνια... Μου είχε κάνει μεγάλη εντύπωση αυτή η παρατήρηση της Άννας, που είχε πει από τη δεύτερη κιόλας συνεδρία: «Άλλαξε πολύ προς μια κατεύθυνση που πάντοτε ήθελα. Δεν είμαι ικανή να απαντήσω σ' αυτό το κύμα στοργής. Είμαι θλιμμένη, πράμα που με κάνει να αισθάνομαι ένοχη». Φαινόταν λοιπόν, πως για την Άννα, η συμπεριφορά του Μπενεντέτο είχε μια λειτουργία: όσο ο σύζυγός της ήταν ο δεσμοφύλακός της, η Άννα μπορούσε να παραπονιέται για τα τείχη που την περιόριζαν και την έπνιγαν, μπορούσε τότε να κατηγορεί το πρόσωπο που την καταπίεζε. Αν όμως ο σύντροφός της

σταματούσε να παίζει αυτόν το ρόλο, αποδεικνυόταν επίσης πως δεν μπορούσε να υποφέρει αυτήν τη νεοαποκτηθείσα ελευθερία, ήταν σαν να αισθανόταν αιχμάλωτη της λειτουργίας που ο άλλος είχε σταματήσει να εκπληρώνει, σαν να αισθανόταν υποχρεωμένη να παίζει συγχρόνως το ρόλο της φυλακισμένης και το ρόλο του δεσμοφύλακα. Αυτή η γυναίκα ήταν συνεπώς παγιδευμένη σε μια διπλή δέσμευση: επιθυμούσε μεν να αλλάξει ο σύζυγός της συμπεριφορά, ώστε να πάψει να τον απορρίπτει, αλλά συγχρόνως δεν μπορούσε να δεχτεί έτσι ότι θα ερχόταν πιο κοντά της.

Σε κάποια άλλη στιγμή της ψυχοθεραπείας, ο Μπενεντέτο είπε: «Φοβάμαι την αποσκίρτηση. Φοβάμαι να προσκολληθώ». Οι αντιδράσεις του μαρτυρούσαν πως πράγματι οι φόβοι του ήταν μεγάλοι: όταν ήταν η Άννα που προσπαθούσε να τον πλησιάσει, υποδάθμιζε με τη σειρά του την κίνηση της γυναίκας του, υπενθυμίζοντάς της μια σειρά από γεγονότα που του επέτρεπαν να μην έχει εμπιστοσύνη στη γνησιότητα της χειρονομίας της. Φαινόταν λοιπόν πως και ο Μπενεντέτο ήταν παγιδευμένος σε μια κατάσταση διπλής δέσμευσης: ήθελε η σύζυγός του να είναι πιο τρυφερή, δεν μπορούσε όμως να υποφέρει την προσέγγιση που ενείχε αυτή η τρυφερότητα. Πώς να καταλάβουμε αυτό που συνέβαινε μεταξύ του Μπενεντέτο και της Άννας; Επρόκειτο για δύο άτομα που προσπαθούσαν να συνυπάρξουν όσο κι αν ήταν κλεισμένα στον εαυτό τους, ή άραγε μπορούσαμε να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε ό,τι τους συνέβαινε αρχίζοντας από τους κανόνες ενός συστήματος στη δημιουργία του οποίου συμμετείχαν, και το οποίο υφίσταντο;

Θα ήθελα να διευκρινίσω ένα σημείο που μου φαίνεται σημαντικό. Όταν συναντώ ένα ζευγάρι ή μια οικογένεια, ο κύριος στόχος μου δεν είναι τόσο η κατανόηση του τι συμβαίνει στην πραγματικότητα, όσο η επεξεργασία μιας θέωσης των προβλημάτων που να επιτρέπει στα πρόσωπα με τα οποία δουλεύω να διευρύνουν το πεδίο των δυνατοτήτων

τους. Μια αλλαγή μπορεί να επέλθει χάρη στις τομές ανάμεσα στο πώς έχουν κατασκευάσει τις πραγματικότητές της. Σκοπός μου δεν είναι τόσο να ανακαλύψω την τάδε ή τη δείνα αλήθεια όσο να ευνοήσω την εμφάνιση άλλων αναπαραστάσεων και βιωμάτων του πραγματικού, πιο εύπλαστων και πιο ανοιχτών. Εάν η ψυχοθεραπεία πετύχει, αυτό δεν αποδεικνύει κατά κανένα τρόπο πως αυτά που είπα αντιστοιχούν σε μια οποιαδήποτε πραγματικότητα: οι θεωρητικοποιήσεις μου δεν έχουν αξία παρά μόνο στο πραξιολογικό επίπεδο... και φυσικά η παρατήρηση αυτή ισχύει για το μοντέλο των αμοιβαίων διπλών δεσμεύσεων που μου φάνηκε πως χαρακτηρίζει την περίπτωση της Άννας και του Μπενεντέτο. Μπορούμε μετά από αυτή τη διευκρίνιση να δούμε ποιες όψεις της ζωής τους μπόρεσαν να με βοηθήσουν στην κατασκευή υποθέσεων σχετικών με τη φύση της διπλής δέσμευσης που ο καθένας διατύπωνε.

Η Άννα είχε αναφερθεί στον εξαιρετικά ισχυρό δεσμό που είχε με τον πατέρα της, του οποίου ήταν το αγαπημένο παιδί. Είχε κλάψει παρα πολύ μιλώντας για μια βραδιά, λίγο πριν τα Χριστούγεννα, που μάταια περίμενε την επιστροφή του: ήταν τότε τεσσάρων ετών, ο πατέρας της είχε συλληφθεί από την αστυνομία και η μητέρα της τής το είχε κρύψει. Σχετικά μ' αυτά τα γεγονότα η Άννα είχε δηλώσει: «Αισθάνθηκα μια τρομερή εγκατάλειψη. Έχω την πεποίθηση πως πάντα έτσι θα γίνεται, πως δεν υπάρχει διάρκεια ούτε στη φιλία ούτε στην αγάπη». Και ο Μπενεντέτο είχε προσθέσει: «Μια μέρα, μου είπε: “Μια μέρα, δεν θα ξαναγυρίσεις”».

Όσο για τον Μπενεντέτο, είχε εξηγήσει πως όταν ήταν τριών εβδομάδων τον είχαν στείλει στον παππού του και στη γιαγιά του, όπου και είχε μείνει μέχρι τα δώδεκα, ηλικία κατά την οποία επέστρεψε στους γονείς του. Είχε πει: «Ήταν σπαρακτικό να αφήσω τον παππού μου και τους φίλους μου», κι είχε διευκρινίσει πως όταν επέστρεψε στην οικογένε-

νεία του έκλαιγε κάθε βράδυ επί ένα χρόνο, γιατί ο πατέρας του τον έλεγε «άχρηστο» και συχνά τον κακομεταχειριζόταν. Είχε αναφέρει ένα σωρό πράγματα για τις συμμαχίες στις οποίες είχε βρεθεί αντιμέτωπος τόσο στο σπίτι του παππού του όσο και στην οικογένειά του. Στη συνέχεια, ένας ψυχίατρος του είχε πει ότι έπασχε από «σύμπλεγμα καταδιώξεως», όλη η ζωή του όμως επιβεβαίωνε πως δίκαια ήταν δύσπιστος με τους ανθρώπους. Και η φράση που αναφέρεται λίγο πιο πάνω – «φοβάμαι την αποσκίαση. Φοβάμαι να προσκολληθώ» – του ήρθε στα χείλη τη στιγμή ακριβώς που μιλούσε για το ξερίζωμα που είχε αισθανθεί, όταν τον πήραν μακριά από τα οικεία του πρόσωπα.

Προτείνω να ονομάσουμε επίσημο πρόγραμμα (ΕΠ) το ρητό αίτημα κάθε μέλους του ζευγαριού: η Άννα ήθελε να είναι ο σύζυγός της πιο κοντά της, ο Μπενεντέτο επιθυμούσε την αναγνώριση εκ μέρους της γυναίκας του.

Για τον καθένα τους, όμως, το επίσημο πρόγραμμα ερχόταν σε αντίθεση με κάτι που πίστευαν από παλιά: στην περίπτωση της Άννας ότι η εγκατάλειψη ήταν αναπόφευκτη, στην περίπτωση του Μπενεντέτο ότι θα τον απέρριπταν, ότι κι αν έκανε. Ονομάζω αυτή την πεποίθηση *χάρτη του κόσμου* (ΧΚ). Δια μέσου αυτών των χαρτών, που κατασκευάζονται βάσει προηγούμενων εμπειριών, τα μέλη ενός ζευγαριού αντιλαμβάνονται το παρόν τους. Το ότι η περιοχή στην οποία θρυσκόμαστε και ζούμε δεν είναι η ίδια με αυτή στην οποία σχεδιάστηκε ο χάρτης, δεν έχει καμιά σημασία. Κάτω από μερικές συνθήκες, το σύστημα, στο οποίο ανήκουμε, μπορεί να διαμορφώνεται με τρόπο ώστε να αποφεύγεται η δημιουργία μεγάλων διαφορών μεταξύ του χάρτη και της περιοχής. Και ανάλογα με το αν οι χάρτες των μελών του θα διαμορφωθούν και θα αναμειχθούν μεταξύ τους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ένα δεδομένο σύστημα θα είναι λίγο ή πολύ σταθερό (αναφέρομαι εδώ στις έρευνες του Alfred Korzybski³, που επέμενε πως ο χάρτης δεν είναι η περιοχή

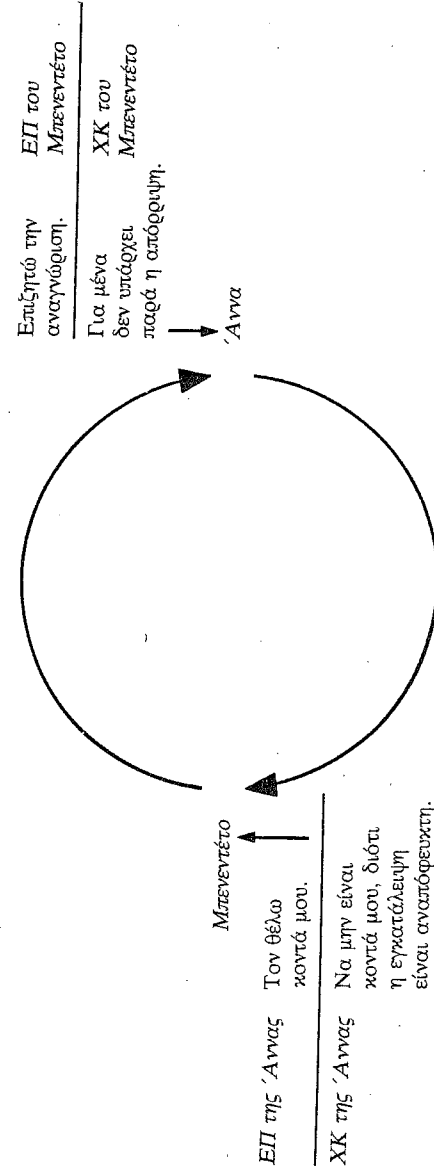
και υπογράμμισε πως ένας ιδανικός χάρτης δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς να παραπέμπει συνεχώς στον εαυτό του).

Μ' αυτό τον τρόπο, ο καθένας τους αισθανόταν να σπαράζεται από την αντίφαση που υπήρχε ανάμεσα στα δύο του επίπεδα αναμονής (Σχήμα 1). Η Άννα ζητούσε από τον Μπενεντέτο: «Θέλω να είσαι κοντά μου»· εάν ο Μπενεντέτο ανταποκρινόταν σ' αυτό το αίτημα, υπάκουε στο επίσημο πρόγραμμα της Άννας, όχι όμως στο χάρτη του κόσμου της, κι αυτή δεν μπορούσε παρά να αρνηθεί αυτή την προσέγγιση· εάν, αντίθετα, ο Μπενεντέτο απομακρυνόταν από τη σύζυγό του, υπάκουε στο χάρτη του κόσμου της Άννας, αλλά όχι και στο επίσημο πρόγραμμά της, πράγμα που δεν μπορούσε παρά να την κάνει να υποφέρει και να του ζητά επίμονα να την φροντίζει περισσότερο. Όσο για τον Μπενεντέτο ζητούσε από την Άννα: «θέλω την αναγνώριση»· εάν η Άννα σταματούσε να αποκλείει τον Μπενεντέτο, υπάκουε στο επίσημο πρόγραμμά του, αλλά όχι στο χάρτη του κόσμου του, κι αυτός δεν μπορούσε παρά να αρνηθεί αυτήν τη σχέση· εάν ξανασημάτιζε συμμαχίες που να στρέφονται εναντίον του, υπάκουε στο χάρτη του κόσμου του συζύγου της, αλλά όχι και στο επίσημο πρόγραμμά του, πράγμα που δεν μπορούσε παρά να τον κάνει να υποφέρει και να της ζητά επίμονα την αναγνώρισή της.

Η διαμάχη αυτού του ζευγαριού έπρεπε λοιπόν να θεωρηθεί ως ένας τρόπος για να κρατηθεί σε απόσταση μια ζωντανή εσωτερική αντίφαση, σαν να επιβαλλόταν απ' έξω, διαδοχικά, ο ένας ή ο άλλος όρος της διπλής δέσμευσης; Σίγουρα θα απλουστεύαμε υπερβολικά τα πράγματα αν τα καταλαβαίναμε έτσι.

Τι άλλο βλέπαμε να συμβαίνει; Όταν σχημάτιζε συμμαχία με το γιό της και τους φίλους της εναντίον του άντρα της, η Άννα επιδράδευε το χάρτη του κόσμου του Μπενεντέτο, ενισχύοντας την πεποίθησή του πως δεν μπορούσαν «παρά να τον απορρίπτουν». Όταν ο Μπενεντέτο κατα-

Αυτός με κατασκοπεύει.
Συμπεριφέρεται με τέτοιο τρόπο
που δεν μπορώ παρά να τον απορρίψω.

(Αυτή) δημιουργεί συμμαχίες εναντίον μου με το γιο μας και τους φίλους του.
Αισθάνομαι αποκλεισμένος.

Σχήμα 1

σκόπευε την Άννα και συμπεριφερόταν με τέτοιο τρόπο ώστε τελικά να τον απορρίπτει, επιδράβευε την Άννα στην άρνησή της να τον πλησιάσει και της επέτρεπε να αποφύγει τον κίνδυνο της εγκατάλειψης.

Αυτό που βλέπαμε λοιπόν να εμφανίζεται βαθμιαία, ξεπερνούσε την απλή εικόνα δύο προσώπων που δεν μπορούν να απαγκιστρωθούν από μια αμοιβαία διπλή δέσμευση. Η Άννα και ο Μπενεντέτο δεν ήταν απλώς δύο πρόσωπα που έσπρωχναν τα φύλλα μιας περιστρεφόμενης πόρτας κατηγορώντας ο ένας τον άλλο για το ποιος ήταν ο υπεύθυνος της κίνησης αυτής που τους έκανε να ζαλίζονται — είχε εμφανιστεί και κάτι άλλο: ένα σύστημα, στη δημιουργία του οποίου είχαν συμβάλει, και το οποίο, λειτουργώντας με τους δικούς του νόμους, τους κρατούσε αιχμαλώτους άκαμπτων κανόνων και κυκλικών κινήσεων, που εκ πρώτης όψεως κανείς δεν μπορούσε να αντέξει. Πέρα από τα προσωπικά κίνητρα, η λειτουργία της συμπεριφοράς του καθενός έπρεπε να ανιχνευθεί στον περίγυρο του συστήματος του ζευγαριού. Τα βασανιστήρια, στα οποία υπέβαλλαν ο ένας τον άλλο, μπορούσαν να περιγραφούν ως ένας τρόπος αμοιβαίας επιβεβαίωσης και ενίσχυσης των πεποιθήσεων του συντρόφου καθώς και δοήθειας στην αποφυγή της αντιμετώπισης του ξεριζώματος που θα αποτελούσε συνακόλουθο της αλλαγής.

Τέτοια συστήματα θα συμπεριλάβουν και το θεραπευτή μόλις αυτός εμφανιστεί. Θα ανακαλύψει πως δρουν επάνω του κανόνες εκ πρώτης όψεως καινούριοι και στη δημιουργία των οποίων έχει συμβάλει, αλλά οι οποίοι, τις περισσότερες φορές, έχουν ως κύριο αποτέλεσμα τη διατήρηση του θεραπευτικού συστήματος στην κατάσταση της ελάχιστης δυνατής αλλαγής.

Μια μέρα, για παράδειγμα, είχαν δώσει ένα ραντεβού πριν έρθουν στη συνεδρία. Αφού περίμενε μάταια το σύζυγό της, η Άννα παρουσιάστηκε μόνη και ζήτησε να μου μι-

λήσει υπογραμμίζοντας πως δεν ήθελε να χάσει μια συνεδρία εξαιτίας του άντρα της. Ο θεραπευτής, που θα εισάκουγε ένα τέτοιο αίτημα θα διέυρνε τους κανόνες του ζευγαριού ως το θεραπευτικό σύστημα, αναδημιουργώντας με την ασθενή συμμαχία, που θα παραμέριζε τον Μπενεντέτο, ενισχύοντάς του την πεποίθηση πως το μόνο που ισχύει γι' αυτόν είναι η απόρριψη. Αντίστροφα, το να αρνηθεί να δεχτεί την ασθενή μόνη θα μπορούσε να υπονοεί πως ο θεραπευτής την εγκαταλείπει και πως κάνει ό,τι χρειάζεται για να απορριφθεί, όπως κάνει κι ο σύζυγός της.

Με τη διαδικασία αυτή, αυτοί οι ασθενείς — ο Μπενεντέτο, όπως θα μάθαινα αργότερα, κάνοντας λάθος στο μέρος του ραντεβού, η Άννα απαιτώντας να τη δεχτώ μόνη — είχαν προσπαθήσει, χωρίς να το αντιληφθούν, να μεταδώσουν τον θεραπευτικό περίγυρο εφαρμόζοντας πάνω του τους δικούς τους κανόνες σαν ζευγάρι.

Μπορούμε απ' αυτό το παράδειγμα να συμπεράνουμε πως η δυναμική ενός ζευγαριού δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο με όρους дуάδων; Δεν το νομίζω, κυρίως μάλιστα επειδή οι εκλογικεύσεις που εκτόνησα σε σχέση με αυτό το ζευγάρι επινοήθηκαν στον περίγυρο του θεραπευτικού συστήματος, που περιλάμβανε όχι δύο αλλά τρία πρόσωπα. Ήμασταν όμως, στην πραγματικότητα, τρεις; Για να μην περιπλέξω τα πράγματα, δεν επέμεινα ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη σημασία των δύο οικογενειών, από τις οποίες προέρχονται αυτοί οι δύο ασθενείς. Αρκεί να μελετήσει κανείς τη συμπεριφορά ενός ζευγαριού στον περίγυρο των οικογενειών από τις οποίες προέρχονται, για να συμπεράνει πως τα στοιχεία που υποκινούν και διατηρούν τη διαμάχη χρησιμεύουν, μεταξύ άλλων, στη διατήρηση των κανόνων ενός συστήματος το οποίο συμπεριλαμβάνει και τις οικογένειες: το ζευγάρι δεν είναι παρά το ορατό μέρος ενός ευρύτερου συστήματος. Και θα πρόσθετα πως ο περίγυρος διευ-

ρύνεται ως τα κοινωνικοπολιτισμικά και τα πολιτικά στοιχεία, όπως θα δείξει το επόμενο παράδειγμα.

Ένα νέο ζευγάρι έρχεται να με βρει. Ο άντρας είναι ένα παλιό ενεργό μέλος της άκρας Αριστεράς. Παραπονιέται πως η γυναίκα του δεν κάνει ποτέ αυτό που πραγματικά θέλει, αλλά αυτό που υποθέτει πως περιμένει απ' αυτήν – φτάνει στο σημείο να δηλώσει προστά μου: «θέλω να είσαι ελεύθερη». Το ζευγάρι αυτό σκοπεύει να φύγει απ' τη χώρα λίγες μέρες αργότερα, και πρέπει να πάρουν μια απόφαση: θα φύγουν μαζί; Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ο νέος ρωτά την κοπέλα εάν σκοπεύει να φύγει μαζί του. Αυτή διστάζει. Μετά από μερικές στιγμές σιωπής, κατά τη διάρκεια των οποίων δείχνει να είναι ολοένα και περισσότερο ταραγμένος, της πετάει: «Κατάλαβα, δεν χρειάζεται!» Του ζητά τότε να την αφήσει να διατυπώσει την απάντησή της. Καινούρια σιωπή, καινούρια ταραχή και κατόπιν πάλι παρεμβαίνει: «Θες να δω έξω μια στιγμή; Θες να δω έξω;» Η κοπέλα τότε παίρνει το κεφάλι της στα χέρια της και λέει: «Δεν γίνεται να σταματήσουμε μια στιγμή; Τα 'χω χαμένα».

Μια ανάγνωση στο πρώτο επίπεδο θα φανέρωνε την ύπαρξη της παράδοξης προσταγής⁴: «θέλω να είσαι ελεύθερη», τα αντιφατικά μηνύματα στο λεκτικό και στο μη λεκτικό επίπεδο καθώς και τη διπλή δέσμευση: «να είσαι ελεύθερη, αλλά δεν θα αντέξω να πάρεις μια απόφαση αντίθετη απ' τη δική μου».

Μπορούμε πραγματικά να είμαστε σίγουροι πως αυτή η παράδοξη προσταγή δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο στον περίγυρο του ζευγαριού ή των ευρύτερων οικογενειών; Δεν μπορούμε να τη θεωρήσουμε κάτω από το πρίσμα της διεργασίας που χαρακτηρίζει την κοινωνία, η οποία περιβάλλει και διαποτίζει αυτό το ζευγάρι; Θεωρητικά, ο καθένας είναι ελεύθερος να πάρει τις αποφάσεις του όπως αυτός ορίζει. Στην πράξη, τα περιθώρια εκλογής είναι μικρά και οι δομές που καταπιέζουν και περιορίζουν την ε-

λευθερία των μελών των κοινωνιών μας, είτε δεν γίνονται αποδεκτές ως τέτοιες (απάρνηση), είτε, όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, κρύβονται κάτω από το βερνίκι των ψεύτικων καλών προθέσεων. Δεν έχουμε μόνο εδώ ένα ζευγάρι που αναπαράγει μια διεργασία που ανήκει σε μια κοινωνία εναντίον της οποίας αυτό υποτίθεται πως μάχεται· το ζευγάρι αυτό ίσως επηρεάζεται, εν αγνοία του, από τους κανόνες ενός κοινωνικοπολιτισμικού και πολιτικού συστήματος εναντίον του οποίου φαντάζεται πως μάχεται, χωρίς όμως να καταφέρνει τίποτα περισσότερο από τη διατήρησή του. Δεν είναι απίθανο εξάλλου σ' αυτήν τη συγκεκριμένη περίπτωση, ο κοινός αγώνας εναντίον του πολιτικού συστήματος να είναι που επέτρεψε στα δύο αυτά πρόσωπα να σώσουν το ζευγάρι τους, παρ' όλες τους τις δυσκολίες.

Ένα άλλο παράδειγμα θα δείξει ότι το θεραπευτικό σύστημα μπορεί επίσης να γίνει ο κατεξοχήν τόπος εμφάνισης αμοιβαίων διπλών δεσμεύσεων: πρόκειται για μια οικογένεια τεσσάρων προσώπων αποτελούμενη από τον πατέρα, τη μητέρα και τις δύο κόρες. Ο πατέρας έπασχε από μια χρόνια αρρώστια, και η μητέρα, που ήταν νοσοκόμα, είχε υποστεί μια ολόκληρη σειρά χειρουργικών επεμβάσεων, επειδή πάθαινε συνεχώς μολύνσεις, συνεπεία ενός ατυχήματος που είχε συμβεί πριν από δεκαπέντε χρόνια (είχε πέσει και είχε χτυπήσει στα γόνατα).

Η οικογένεια αυτή είχε σταλεί στη θεραπεύτρια εξαιτίας των δυσκολιών που είχε στο σχολείο η μία από τις κόρες, το κύριο όμως μέλημα όλων φαινόταν να είναι τα προβλήματα υγείας: εξάλλου, σε μια συνέντευξη η μητέρα αποκάλυψε πως είχε συναντήσει το σύζυγό της κατά τη διάρκεια μιας θεραπείας.

Όλα τα μέλη αυτής της οικογένειας επέμεναν στη σημασία της βοήθειας: χωρίς βοήθεια, για τη μητέρα δεν υπήρχε παρά μοναξιά, για τον πατέρα καμιά δυνατή επικοινωνία,

για τις κόρες καθόλου κοινωνικές σχέσεις. Μολαταύτα, κάθε φορά που η θεραπεύτρια προσπαθούσε να βοηθήσει το ένα ή το άλλο απ' αυτά τα τέσσερα πρόσωπα, η οικογένεια αντιδρούσε ομαδικά, έτσι ώστε να υποδιβάσει αυτήν τη βοήθεια. Αφού τους έκανε ερωτήσεις σχετικά μ' αυτό το θέμα, η θεραπεύτρια άκουσε τον πατέρα να δηλώνει πως μόνο κάποιος πολύ περιορισμένης ικανότητας άνθρωπος θα μπορούσε να ζητήσει βοήθεια – η μάνα από την πλευρά της πρόσθεσε πως για να πάρει κανείς την απόφαση να ζητήσει βοήθεια θα πρέπει να έχει φτάσει πραγματικά στο τελευταίο σκαλοπάτι και οι κόρες συμφώνησαν απολύτως μαζί της.

Ικανοποιώντας το αίτημα της θεραπεύτριας – ήταν μια φοιτήτριά μου – είχα παρακολουθήσει τη συνέντευξη αυτή από το κλειστό κύκλωμα. Δεν είχε ξεφύγει απ' την προσοχή μου ότι η μητέρα και οι δύο κόρες είχαν μπει στηριζόμενες σε δεκανίκια, η μία από τις κόρες είχε ένα γόνατο πρησμένο, η άλλη είχε μια εξάρθρωση που είχε εξελιχθεί σε τενοντίτιδα. Επωφελήθηκα λοιπόν από τη διακοπή της συνεδρίας για να διατυπώσω με τη θεραπεύτρια την ακόλουθη υπόθεση: να μια οικογένεια για την οποία η βοήθεια φαίνεται να είναι ένας σπουδαίος κανόνας, η οποία όμως παράλληλα δεν μπορεί ούτε κατά διάνοια να ζητήσει βοήθεια. Απ' τη στιγμή αυτή κάθε μέλος του συστήματος είχε να αντιμετωπίσει δύο κανόνες: το να βοηθήσει, ισοδυναμούσε με το να συμμετάσχει σε ό,τι ένωνε αυτή την οικογένεια, κανείς όμως δεν μπορούσε να δεχτεί τη συμπαράσταση, που ο άλλος του πρότεινε, χωρίς να παραβεί ένα δεύτερο κοινό κανόνα.

Κάτω απ' αυτή την οπτική γωνία, τα σωματικά συμπτώματα του κάθε μέλους της οικογένειας αυτής θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως μια προσπάθεια αποφυγής αυτής της αντίφασης: ένα σωματικό ή οργανικό πρόβλημα αποτελούσε για τον άλλο ένα κάλεσμα σε βοήθεια, χωρίς όμως να υπάρχει ρητό αίτημα εκ μέρους του αρρώστου. Μ' αυτό τον τρόπο η οικογένεια μεταμορφωνόταν σ' έναν τόπο όπου ο

καθένας προσφερόταν στον άλλο, ως πρόσωπο που χρειαζόταν βοήθεια. Ο τετραγωνισμός του κύκλου γινόταν επιπλέον: «βοήθησέ με» και «δεν σου ζητάω τίποτα», μπορούσαν να συνυπάρχουν. Όταν ένα τέτοιο σύστημα συναντά ένα θεραπευτή, το αίτημα που εκφράζουν μπροστά του είναι το ίδιο με αυτό που τα μέλη της οικογένειας απευθύνουν ο ένας στον άλλο, δηλαδή: «Εάν βρισκόμαστε εδώ, είναι γιατί πράγματι χρειαζόμαστε βοήθεια, δεν μπορούμε όμως να ζητήσουμε να μας βοηθήσεις». Στην περίπτωση που ο θεραπευτής, για λόγους που μπορεί να οφείλονται συγχρόνως στην προσωπική του ιστορία και στους κανόνες του θεραπευτικού συστήματος, αρχίσει και συμμετέχει σ' αυτό που αποδίνει μια διπλή δέσμευση μεταξύ της οικογένειας και του θεραπευτή, η θεραπευτική παρέμβαση γίνεται ιδιαίτερα δύσκολη. Εάν προσπαθήσει να προσφέρει τη βοήθειά του, κάνει λες και η οικογένεια μπορούσε να δεχτεί να του ζητήσει βοήθεια, πράγμα το οποίο όμως δεν ισχύει, και, εάν παραδεχτεί την αδυναμία του ή εάν η ψυχοθεραπεία δεν προχωρεί, η οικογένεια μπορεί να του θυμίσει πως περιμένει ένα αποτέλεσμα. Από την άλλη μεριά, εάν κατά τύχη αυτοί οι κανόνες που σχετίζονται με τη βοήθεια επιδεδαιώνουν το θεραπευτή σε μερικούς από τους χάρτες του κόσμου του (έστω κι αν δεν είναι ίδιοι μ' αυτούς της οικογένειας), μπαίνει τότε στον κίνδυνο να δημιουργήσει μια αμοιβαία διπλή δέσμευση στο επίπεδο του θεραπευτικού συστήματος. Τα δύο υποσυστήματα «οικογένεια» και «θεραπευτής» θα διαμορφώσουν το ένα το άλλο με τρόπο ώστε να μην επιτυγχάνουν την αλληλοβοήθεια, ενώ συγχρόνως θα κάνουν σαν να πρόκειται για μια σχέση βοήθειας.

Η οικογένεια που περιγράψαμε παραπάνω είναι μια ειδική περίπτωση, εφόσον το θέμα της βοήθειας συνέβαλε με τρόπο ρητά εκφρασμένο στη δημιουργία μερικών από τους κανόνες του συστήματος. Θα μπορούσαμε παρ' όλα αυτά να πούμε πως, σε γενικές γραμμές, το αίτημα βοήθειας συ-

χνά συνοδεύεται από ένα άλλο υπονοούμενο αίτημα που περιορίζει σημαντικά την ικανότητα παρέμβασης του θεραπευτή. Είτε πρόκειται για ένα θεσμό είτε για μια οικογένεια, ένα ζευγάρι ή ένα άτομο, αυτό που όλοι προσδοκούν είναι να εξαφανιστεί το σύμπτωμα, χωρίς όμως να αλλάξουν οι υποκείμενοι κανόνες που διέπουν την εμφάνιση και τη διαιώνισή του. Ο θεραπευτής ή ο παρεμβαίνων αντιμετωπίζουν έτσι δύο εκ πρώτης όψεως αντιφατικά αιτήματα. Αυτό μπορεί εξάλλου να εξηγήσει την επιτυχία μερικών συστημικών θεραπειών που επιμένουν στη «μη-αλλαγή»: εκπέμπουν στο επίπεδο του περιεχομένου⁵ το μήνυμα «μην αλλάξετε», μήνυμα που η σχέση αρνείται, εφόσον η οικογένεια τους συμβουλευτεί για τον αντίθετο ακριδώς λόγο. Αποφεύγουν έτσι να απαντήσουν στο ένα μόνο από τα δύο αιτήματα: η ψυχοθεραπευτική σχέση απαντά στο ένα επίπεδο, το έκδηλο περιεχόμενο στο άλλο.

Η επικάλυψη των χαρτών του κόσμου των πρωταγωνιστών ενός θεραπευτικού συστήματος μπορεί να επιτρέψει μια κατάσταση μεταβατικής και πρόσκαιρης σταθερότητας:

Η Φαμπιέν ήταν μια νεαρή φοιτήτρια που άρχισε την εκμάθησή της στην οικογενειακή θεραπεία. Κάθε φορά που άρχισε να μιλάει για μια κοπέλα, τη Σαντάλ, την παρακολούθηση της οποίας της είχαν αναθέσει τα εξωτερικά ιατρεία ενός νοσοκομείου, ο επόπτης δεν ήξερε για ποιον μιλούσε, για την ασθενή της ή για την ίδια. Η Σαντάλ είχε φύγει απ' το πατρικό της σπίτι για να μείνει με το φίλο της στην επαρχία, και από τότε – πήγαιναν έξι μήνες περίπου – γίνονταν τηλεφωνικές συνεδρίες μεταξύ της Φαμπιέν και της Σαντάλ, κάθε εβδομάδα, σε σταθερή μέρα και ώρα.

Η Φαμπιέν μετέφερε με τα εξής λόγια μια πρόσφατη τηλεφωνική συζήτηση που είχε με τη Σαντάλ: «Μου είπε, δήλωσε στον επόπτη της, πως δεν μπορούσε πια να με φανταστεί

αλλιώς παρά σαν μια φωνή χωρίς σώμα, την οποία είχε ανάγκη, την οποία περίμενε κάθε Δευτέρα, η οποία την έκανε να σκέφτεται και η οποία ήταν λίγο σαν τη συνείδησή της, με τη μόνη διαφορά πως δεν της έδινε τις απαντήσεις που θα έδινε η ίδια στον εαυτό της». Και πρόσθεσε: «Η δήλωση αυτή, που ήταν συγχρόνως κολακευτική και συγκινητική, με ανησύχησε πολύ. Ξαφνικά φοβήθηκα πως είχα δημιουργήσει μια σχέση πλήρους εξάρτησης, που μου φαινόταν ιδιαίτερα αρνητική για την ασθενή. Αισθανόμουν ανίκανη να την βοηθήσω να τα βγάλει πέρα». Η δύναμη αυτής της σχέσης έκανε πολύ μεγάλη εντύπωση στον επόπτη – σε διάστημα δέκα μηνών το ραντεβού είχε ματαιωθεί μόνο δύο φορές! Ανακάλυψε πως η μητέρα της Σαντάλ είχε ξαναπαντρευτεί έξι χρόνια μετά απ' τη γέννηση της κόρης της· η ασθενής δεν είχε συναντήσει τον πατέρα της παρά μόνο στα δεκαοχτώ της και τον είχε περιγράψει ως έναν άνθρωπο αλκοολικό, που δεν ήθελε πια να ξαναδεί. Εμφανίστηκαν εκτός αυτού σοβαρά προβλήματα στην οικογένειά της, κυρίως μεταξύ της Σαντάλ και του πατριού της. Είχε αισθανθεί πως η μητέρα της την είχε τελείως απορρίψει και ήταν κάτω απ' αυτές τις συνθήκες που είχε πάει στα εξωτερικά ιατρεία, με την ελπίδα πως κάποιος στον οποίο θα μπορούσε να βασιστεί θα την βοηθούσε, μολονότι ήταν πεισμένη πως δεν μπορούσε να έχει εμπιστοσύνη σε κανένα.

Οι γονείς της Φαμπιέν είχαν επίσης χωρίσει όταν αυτή έγινε έξι χρονών. Ο πατέρας της, που ήταν εγκατεστημένος στο εξωτερικό, είχε διώσει πολύ άσχημα αυτό το διαζύγιο και δεν είχε δεχτεί να δει τις κόρες του παρά μόνο συνοδευόμενες από τη μητέρα τους. Στα δεκάξι της, η Φαμπιέν αποφάσισε λοιπόν κι αυτή να μην ξαναδεί τον πατέρα της, επειδή οι σχέσεις τους είχαν γίνει πολύ δύσκολες· και έτσι δεν ξανάρθε σε επαφή μαζί της παρά μόνο τέσσερα χρόνια αργότερα, σε μια εποχή που η Φαμπιέν ζούσε μ' ένα φίλο.

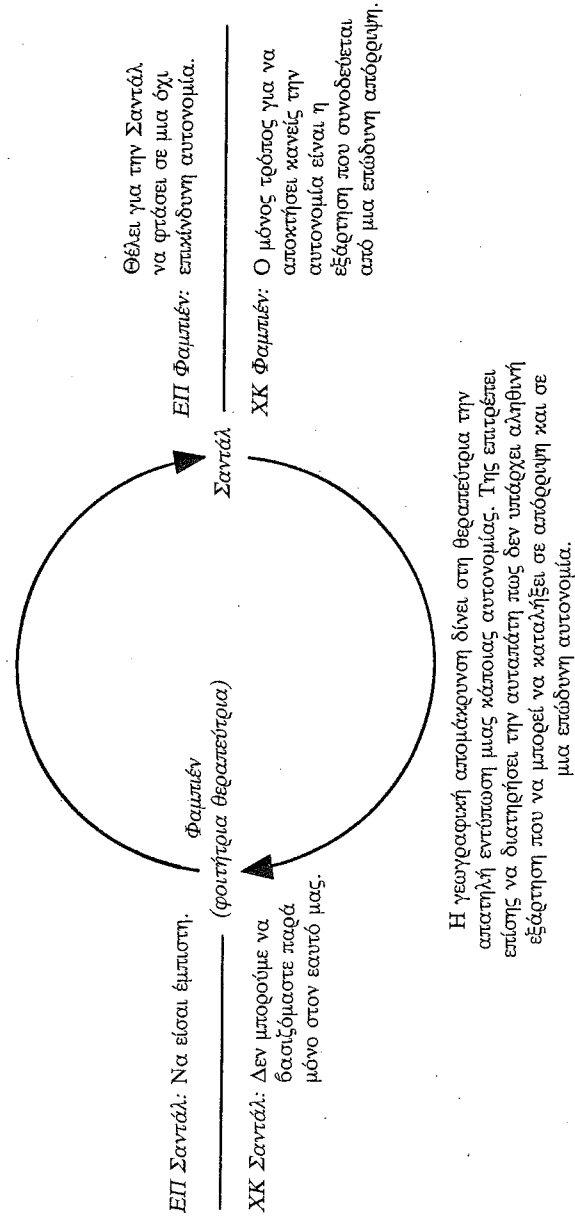
Γι' αυτήν τη μαθητευόμενη θεραπεύτρια η αυτονομία δεν

μπορούσε παρά να είναι επώδυνη, κι ήταν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα μιας εξάρτησης που είχε τελειώσει με μια απόρριψη. Η Φαμπιέν ήθελε για την Σαντάλ να κερδίσει μια όχι επώδυνη αυτονομία, δεν κατάφερε όμως να το πιστέψει. Η Σαντάλ ήθελε να θεωρεί τη Φαμπιέν «έμπιστη», δεν μπορούσε όμως να το πιστέψει, πεισμένη καθώς ήταν πως δεν μπορούσε να βασίζεται παρά μόνο στον εαυτό της. Εάν η Φαμπιέν ανταποκρινόταν στο ρητά εκφρασμένο αίτημα της Σαντάλ, ερχόταν σε αντίφαση με το αίτημα που εκφραζόταν σ' ένα άλλο επίπεδο... Με βάση αυτές τις πληροφορίες, ο επόπτης μπόρεσε να κατασκευάσει τον κύκλο που περιγράφεται στο *σχήμα 2* (χρειάζεται να ξαναπούμε πως δεν πρόκειται παρά για μια κατασκευή που δεν έχει αξία παρά στο πραξιολογικό επίπεδο;).

Χάρη σ' αυτές τις τηλεφωνικές επικοινωνίες η θεραπεία δεν ήταν πια παρά μια φωνή χωρίς σώμα, που η Σαντάλ δεν διαφοροποιούσε από τον εαυτό της. Ήταν η Φαμπιέν και συγχρόνως δεν ήταν. Μ' αυτό τον τρόπο η Σαντάλ απόφευγε να αντιμετωπίσει το φόβο του να υπολογίσει σ' ένα πρόσωπο που θα μπορούσε να αποδειχθεί «όχι έμπιστο», εφόσον, στο κάτω-κάτω, αυτό το πρόσωπο και η ίδια δεν ήταν παρά ένα και το αυτό. Η Φαμπιέν επιθυμούσε να βοηθήσει τη Σαντάλ να φτάσει σε μια όχι επώδυνη αυτονομία, αλλά δεν το πίστευε, μια και θεωρούσε την εξάρτηση ως κάτι που οδηγούσε αναπόφευκτα στην απόρριψη. Εάν η Σαντάλ εξελισσόταν προς την κατεύθυνση που είχε ρητά εκφράσει η θεραπεύτρια, ερχόταν σε αντίφαση με το άλλο επίπεδο προσδοκιών της τελευταίας. Ήταν το τηλέφωνο που επέτρεπε στην Σαντάλ να ανταποκριθεί και στα δύο επίπεδα συγχρόνως. Η γεωγραφική απομάκρυνση έδινε στη θεραπεύτρια την απατηλή εντύπωση μιας κάποιας αυτονομίας, επιτρέποντάς της επίσης να διατηρεί την αυταπάτη πως δεν υπήρχε αληθινή εξάρτηση που να μπορεί να καταλήξει σε απόρριψη και σε μια επώδυνη αυτονομία.

Η θεραπεία δεν είναι για την Σαντάλ παρά μόνο μια φωνή χωρίς σώμα, που δεν διαφοροποιεί από τον εαυτό της.

Η Σαντάλ αποφεύγει έτσι να αντιμετωπίσει το φόβο να υπολογίσει σ' ένα πρόσωπο που θα μπορούσε να αποδειχθεί «όχι έμπιστο», εφόσον, στο κάτω κάτω, το πρόσωπο αυτό και η ίδια δεν είναι παρά ένα και το αυτό.

Σχήμα 2

Η ισορροπία αυτή κρατιόταν, στην κυριολεξία, από μια κλωστή. Η Φαμπιέν διακινδύνευε να αποθαρρυνθεί απ' αυτήν τη σχέση που περιέγραφε στον επόπτη της ως «συμδιωτική». Η Σαντάλ αντιμετώπιζε τον κίνδυνο να αφήσει την Φαμπιέν να καταλάβει μια θέση που θα μπορούσε να την οδηγήσει στην αναθεώρηση της πεποίθησης ότι δεν μπορεί να υπολογίζει παρά μόνο στον εαυτό της. Κάθε διακοπή της σχέσης τους θα επιβεβαίωνε την πεποίθηση της Σαντάλ πως δεν μπορούμε να εμπιστευτούμε κανένα και θα οδηγούσε την Φαμπιέν στο να ανακαλύψει για μια ακόμη φορά πως η εξάρτηση δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στην απόρριψη και σε μια επιβαλλόμενη και επώδυνη αυτονομία. Ο κύκλος που θα κρατούσαν και θα συντηρούσαν οι δύο διπλές δεσμεύσεις δεν θα υπήρχε πια, όμως η Φαμπιέν και η Σαντάλ θα είχαν βοηθήσει η μία την άλλη στο να μην αλλάξουν καθόλου τις πραγματικότητες που είχαν κατασκευαστεί.

Θα ήθελα ακόμη να παρουσιάσω στογ αναγνώστη μια κατάσταση που μου ανέφερε ο φίλος μου Jacques Pluymaekers⁶, που ασχολείται τακτικά με προβλήματα θεσμικού τύπου.

Ο Pluymaekers επόπτευε μια παιδαγωγό που εργαζόταν σε μια παιδική εστία: αυτή η φοιτήτρια επιθυμούσε να καταλάβει καλύτερα το πώς και το γιατί ορισμένων δυσκολιών που συναντούσε με μια οικοτρόφο. Τον κάλεσαν σ' ένα γεύμα, όπου του έκαναν τεράστια εντύπωση οι σχέσεις που παρατήρησε μεταξύ της παιδαγωγού και του κοριτσιού. Η πρώτη προσπαθούσε να ταΐσει την δεύτερη, η οποία αρνιόταν με κάθε τρόπο. Οι δύο πρωταγωνίστριες του φάνηκε όμως πως ζούσαν μια εκπληκτική συνεργία: το κοριτσάκι, πράγματι, αρνιόταν να φάει όταν του το ζητούσε η παιδαγωγός, αλλά στο τέλος του γεύματος το πιάτο της είχε σχεδόν αδειάσει. Έτρωγε κυρίως όταν η παιδαγωγός δεν της έδινε καμιά προσοχή. Πώς να καταλάβουμε αυτού του είδους την άρρητη συμπαιγνία; Η παιδαγωγός έκανε λες και

το παιδί αυτό, που έτρωγε, δεν έτρωγε. Και το παιδί έκανε σαν να μην τρώει, ενώ έτρωγε. Θα μπορούσαμε να κάνουμε την ακόλουθη υπόθεση: εάν ένας θεσμός καταφέρνει να ασχοληθεί με τα παιδιά που του εμπιστεύονται καλύτερα από τους γονείς τους, τους ανταγωνίζεται και τους μέμφεται, όταν, αντίθετα, δεν κατορθώνει να ασχοληθεί όπως πρέπει με τα παιδιά τα οποία έχει αναλάβει, δικαιώνει τους γονείς, εκτίθεται όμως στην κριτική, εφόσον δεν πληρεί μια από τις σπουδαιότερες λειτουργίες του.

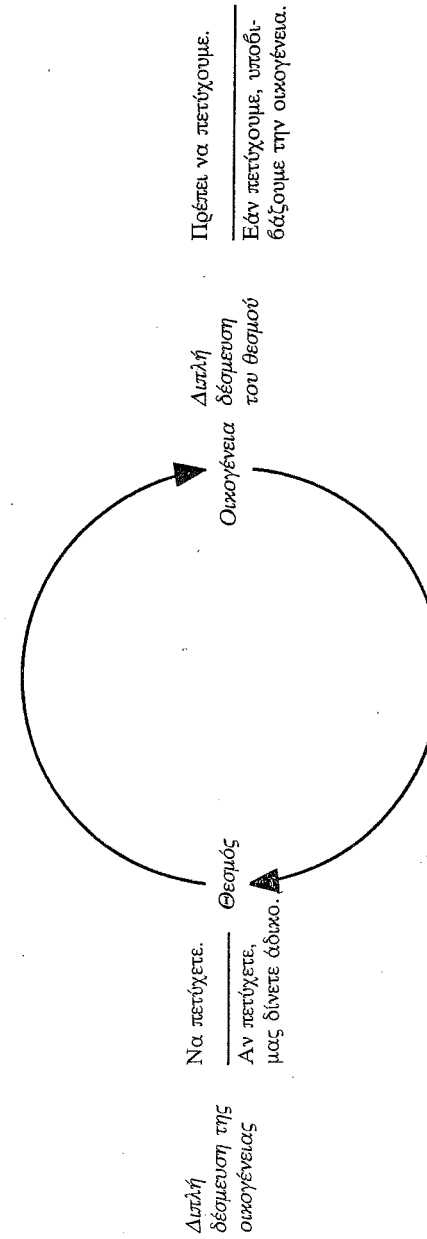
Η παιδαγωγός και το κοριτσάκι ήταν αιχμάλωτες αυτού του διπλού γονεϊκού αιτήματος: «να πετύχετε», αλλά «να μην πετύχετε». Ο θεσμός ήθελε φυσικά να πετύχει· πώς όμως να καταφέρει κάτι τέτοιο χωρίς να υποβιάσει τους γονείς; Τη στιγμή μάλιστα που η θεσμική λύση θα έπρεπε – στην ιδανική της μορφή – να θεωρείται ως μια απλή βοηθητική λύση. Εάν οι γονείς δεν κατορθώνουν να βοηθήσουν τα παιδιά τους στην επιστροφή τους από το ίδρυμα, η λογική των επαναλαμβανόμενων τοποθετήσεων μπορεί να γίνει αναπόφευκτη. Ο θεσμός θα έχει τότε αποτύχει σε μια άλλη ουσιαδέστατη αποστολή του: στο να επιτρέψει την επανένταξη των παιδιών στις οικογένειές τους.

Εγκαθιδρύοντας αυτές τις συμπεριφορές, η παιδαγωγός και το παιδί ανταποκρίνονταν και στα δύο αυτά επίπεδα συγχρόνως: η φαινομενική άρνηση φαγητού εκ μέρους αυτής της οικοτρόφου και τα παράπονα της παιδαγωγού πιστοποιούσαν την αποτυχία του θεσμού. Το κοριτσάκι όμως κατάφερε να φάει, παρά την παρουσία της παιδαγωγού: η τιμή του θεσμού παρέμενε συνεχώς ανέγγιχτη... Έχουμε εδώ ένα θαυμάσιο παράδειγμα μιας αμοιβαίας διπλής δέσμευσης: ο θεσμός ζητά από τους γονείς να πετύχουν, έτσι ώστε να πραγματοποιήσει έναν από τους στόχους του· εάν όμως οι γονείς πετύχουν το σκοπό τους, τότε ο θεσμός δεν μπορεί παρά να έχει άδικο ή να εξαφανιστεί. Όσο για τους γονείς, ζητούν από το θεσμό να πετύχει για να πάνε καλύτε-

ρα τα παιδιά τους· εάν όμως αυτός πετύχει το σκοπό του, τότε αυτοί διακινδυνεύουν να ζήσουν υποδιδασμένοι από ένα θεσμό που γίνεται ανταγωνιστικός και θριαμβεύει. Κάτω από την πίεση αυτού του «κόμπου»⁷ αντιφατικών κανόνων, η παιδαγωγός και το παιδί δημιουργούσαν μια καινούρια συμπεριφορά, πραγματική άσκηση τοπολογίας που τους επέτρεπε να είναι σε μια θέση χωρίς να είναι (σχήμα 3).

Δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι οι καταστάσεις διπλής δέσμευσης δεν αφορούν παρά έναν περιορισμένο αριθμό ανθρώπινων συστημάτων. Ο David Cooper, στο σύγγραμμά του με τον τίτλο *Ψυχιατρική και Αντιψυχιατρική*⁸, αναφέρει ότι η κατάσταση του σχιζοφρενούς (που γενικά συνδέεται με τον εγκλωβισμό σε μια σειρά διπλών δεσμεύσεων) είναι η τύχη όλων μας απ' τη στιγμή που συγκρουόμαστε με μια κοινωνία που δεν μπορεί να αναγνωρίσει την αυτονομία των μελών της, ενώ συγχρόνως σ' ένα άλλο επίπεδο την προάγει. Από την άλλη, κάτω από ορισμένες ειδικές συνθήκες, η διπλή δέσμευση μπορεί να είναι πηγή δημιουργικότητας και όχι παθολογίας. Σε ένα άρθρο του 1969, ο Gregory Bateson επιμένει σ' αυτήν τη δημιουργική όψη της διπλής δέσμευσης: γράφει πως «τα άτομα των οποίων η ζωή είναι εμπλουτισμένη από χαρίσματα που ξεπερνούν τον περίγυρο (*dons transcontextuels*) και αυτά τα οποία πάσχουν από συγχύσεις που ξεπερνούν τον περίγυρο (*confusions transcontextuelles*) έχουν ένα κοινό σημείο: υιοθετούν πάντα (ή τουλάχιστον συχνά) μια "διπλή προοπτική"⁹». Για να υποστηρίξει τα λεγόμενά του περιγράφει σκηνές από εκπαίδευση φώκιας, κατά τις οποίες ο εκπαιδευτής εισάγει ηθελημένα καταστάσεις σύγχυσης. Στο πρώτο πείραμα το ζώο εκδηλώνει μια συμπεριφορά (βγάζει, για παράδειγμα, το κεφάλι έξω από το νερό), ακούει ένα σφύριγμα και κατόπιν δέχεται την τροφή. Τρεις διαδοχικές τέτοιες σκηνές δείχνουν ότι η φώκια συνέλαβε τη σχέση μεταξύ των κινήσεών της και της αν-

Η παιδαγωγός λέει ότι το παιδί δεν τρώει, ενώ αυτό τρώει. Ανταποκρίνεται μ' αυτό τον τρόπο στα δύο επίπεδα της διπλής δέσμευσης της οικογένειας.

Το παιδί κάνει σαν να μην τρώει, ενώ τρώει. Ανταποκρίνεται έτσι στα δύο επίπεδα της διπλής δέσμευσης του θεσμού.

Σχήμα 3

ταμοιδής της. Κατά τη διάρκεια όμως των επόμενων πειραμάτων, η φώκια δεν θα ανταμειφθεί για τις ίδιες αυτές συμπεριφορές: ο εκπαιδευτής θα περιμένει να δημιουργήσει μια καινούρια συμπεριφορά — όπως να δώσει ένα χτύπημα με την ουρά. Ας φανταστούμε τώρα μια τρίτη επίδειξη — κατά την οποία η καινούρια αυτή συμπεριφορά — το «χτύπημα της ουράς» — δεν θα ανταμειφθεί: η φώκια θα καταλήξει να «καταλάβει» αυτό που ο Gregory Bateson ονομάζει «περίγυρο των περιγύρων», και θα προσφέρει μια σεκάνς συμπεριφορών διαφορετική ή καινούρια κάθε φορά που θα κάνει την είσοδό της στη σκηνή. Η μελέτη της μαγνητοσκοπήσης αυτών των σεκάνς θα δώσει εξάλλου την ευκαιρία να γίνει και μια άλλη παρατήρηση: απ' ό,τι φάνηκε, ο εκπαιδευτής είχε παραδιάσει πολλές φορές τους κανόνες του πειράματος (συγκινημένος από τη σύγχυση και την αμηχανία της φώκιας ενίσχυσε τη συμπεριφορά της με τρόπους στους οποίους δεν ήταν συνηθισμένη). Η σύγχυση αυτή που εισήχθη στους κανόνες, οι οποίοι ρύθμιζαν τη διπλή σχέση που υπήρχε μεταξύ του εκπαιδευτή και της φώκιας είχε συνεπώς στο τέλος οδηγήσει τον εκπαιδευτή να αλλάξει τη συμπεριφορά του· είχε δημιουργήσει καινούριες καταστάσεις για να προφυλάξει τη σχέση του με το ζώο. Και η φώκια είχε επινοήσει καινούριες σεκάνς συμπεριφορών, δείχνοντας έτσι τη δημιουργικότητα που είχε επιτρέψει αυτό το πείραμα.

Στο βιβλίο αυτό θα ήθελα να επιμείνω σε ό,τι με αφορά όχι μόνο στη δημιουργική όψη των συμπτωμάτων, τα οποία αντιμετωπίζουν οι θεραπευτές και οι παρεμβαίνοντες, αλλά και στην κεντρική θέση που κατέχει το παράδοξο στην ανθρώπινη ύπαρξη και στην προσωπική δημιουργικότητα που πρέπει να δείξει αυτός ο οποίος, όντας ο ίδιος μέλος ενός συστήματος, φιλοδοξεί να διαπλατύνει το πεδίο των δυνατοτήτων του.

Βιβλιογραφικές αναφορές

1. G. Bateson, D.D. Jackson, J. Haley et J.H. Weakland, « Vers une théorie de la schizophrénie », in G. Bateson (éd.), *Vers une écologie de l'esprit*, t. II, Paris, Le Seuil, 1980.
2. J. Haley, « An interactional description of schizophrenia », *Psychiatry*, 22, n° 4, novembre 1959, p. 321-322.
3. A. Korzybski, *Science and Sanity*, New York, The International Non-Aristotelian Library, 1953, p. 750-751.
4. P. Watzlawick, J. Helmick-Beavin, D. Jackson, *Une logique de la communication*, Paris, Le Seuil, 1972, p. 195.
D'après les auteurs, pour qu'il y ait injonction paradoxale, il faut les éléments suivants :
« 1. une forte relation de complémentarité ;
« 2. dans le cadre de cette relation, une injonction est faite à laquelle on doit obéir mais à laquelle il faut désobéir pour obéir ;
« 3. l'individu qui, dans cette relation, occupe la position basse ne peut sortir du cadre et résoudre ainsi le paradoxe en le critiquant c'est-à-dire en métacommuniquant à ce sujet. »
5. *Ibid.*, p. 79-82.
6. J. Pluymackers, communication personnelle (à paraître dans un ouvrage consacré à l'approche systémique et aux institutions, que publieront les éditions ESF).
7. R.D. Laing, *Nœuds*, Paris, Stock, 1971.
8. D. Cooper, *Psychiatrie et Antipsychiatrie*, Paris, Le Seuil, coll. « Points », 1978, p. 72.
9. G. Bateson « La double contrainte », in *Vers une écologie de l'esprit*, t. II, *op. cit.*, p. 42-49.